

"Fake news" et théories du complot: au-delà du trouble
informationnel, des enjeux émotionnels et relationnels //

"Fake news" en "complottheorieën":
bovenop de informatiestoornis, emotionele
en relationele uitdagingen

Geoffroy PATRIARCHE

Enkele van uw vragen als startpunt

- Is het een goed idee om een complottheorie **serieus te nemen** en logische argumenten aan te voeren over waarom het complot niet kan kloppen?
- Wat is de **beste strategie** om mensen te laten nadenken over of twijfelen aan (sensationeel) nepnieuws?
- Sommige platforms hebben duidelijk een negatieve impact op de democratie (bv. TikTok, Twitter, Facebook). (...) Toch is dit vaak de plek waar onze doelgroepen zich bevinden... Hoe vinden we een **ethisch en praktisch** evenwicht tussen "het succesvol verspreiden van onze boodschap" en "het onterecht legitimeren van de platforms"?
- Hoe gaan we om met de **emoties** achter desinformatie?
- Sommige mensen geloven onze regelmatige berichten niet, dus **fact-checking** zeker niet. Sommige mensen beschouwen **correcties** als een "bekentenis". Hoe ga je met zoiets om?

Wat zijn volgens jou
"*fake news*" en "complottheorieën"?

Waar praten we precies over?

- **"Fake news"**: een **containerbegrip**
- Een overzicht van de wetenschappelijke literatuur door Tandor, Lim & Ling (2018): satire, parodie, 'verzonnen informatie', 'gemanipuleerde foto's', publiciteit en public relations, propaganda
- Voorgestelde **typologie** door Tandor, Lim & Ling (2018, p.148):

Level of facticity	Author's immediate intention to deceive	
	High	Low
High	Native advertising Propaganda Manipulation	News satire
Low	Fabrication	News parody

Waar praten we precies over?

- **Desinformatie, misinformatie, non-informatie**
- **Complottheorieën**: een specifiek verhaal (COMPACT, 2020)
  - Een groep actoren orkestreert doelbewust een samenzwering om bepaalde voordelen te behalen.
  - Deze groep samenzweerders handelt in het geheim.
  - Complottheorieën stellen "het systeem" of een "supercomplot" in vraag.
  - Complottheorieën zijn niet te falsifiëren.
  - Complottheorieën verklaren een bepaalde situatie als het resultaat van individuele acties in plaats van structurele krachten.
  - Complottheorieën zijn gebaseerd op een deterministische kijk op de samenleving: niets gebeurt toevallig.
  - Complottheorieën ontwikkelen een manicheïstische kijk op de wereld ("wij" versus "zij").
  - Complottheorieën stellen algemeen aanvaarde kennis ter discussie.
- **Negatieve** gevolgen voor gezondheid, interpersoonlijke relaties en politiek, maar ook **positieve** gevolgen voor samenleving en democratie (COMPACT, 2020; Prooijen & Douglas, 2018; Uscinski, 2018)

"Informatieve" methoden om *fake news* en complottheorieën te bestrijden

- Meest voorkomende informatieve of "epistemische" (Zembylas, 2021) methoden: *prebunking* ("inoculatie"), *debunking* (*fact-checking*), mediageletterdheid
- **Gemengde resultaten**, met name:
  - Bevestigingsbias
  - Inoculatie effectief tegen specifieke complottheorieën, maar minder voor algemene preventie (COMPACT, 2020)
  - Individuen zijn weinig blootgesteld aan fact-checks (Altay, 2022) die effectiever zijn bij mensen met hoge cognitieve vaardigheden (Tandor, 2019)
  - Boemerangeffecten
  - Complottheorieën zijn niet te falsifiëren en "zelfdichtend" ("*self-sealing*" in het Engels)

Weg met een aantal vooroordelen over *fake news* en complottheorieën

(1) *Fake news* en complottheorieën **overspoelen het internet en het informatierepertoire van mensen**

- *Fake news* en complottheorieën zijn **niet specifiek** voor het digitale tijdperk.
- Slechts **een klein deel van het internet** is "besmet" door *fake news* (Tandor, 2019).
- *Fake news* en hyperpartijdige media vormen slechts **een (klein) deel van het informatierepertoire van mensen** - een repertoire dat doorgaans ook "serieuze" historische of onafhankelijke media omvat (Altay, Berriche & Acerbi, 2023).
- Slechts **een kleine groep** zou zeer actief zijn in het produceren en delen van nepnieuws (Tandor, 2019).

Weg met een aantal vooroordelen over *fake news* en complottheorieën

(2) *Fake news* en complottheorieën hebben een **krachtig** effect op een **passief** en **goedgelovig** publiek.

- Individuen die complottheorieën omarmen of delen hebben **zeer verschillende profielen** (COMPACT, 2020).
- Individuen die geïnteresseerd zijn in *fake news* en complottheorieën hebben een zeer hoge mate van **scepsis** en besteden veel energie aan **onderzoek** (Altay et al., 2023; Brashier, 2023; Uscinski & Enders, 2022).
- Een stimulus-respons model dat geen rekening houdt met **publieksactiviteit** en **contextuele factoren** (Altay et al., 2023).
- Blootstelling aan *fake news* en complottheorieën **leidt niet automatisch tot een nieuwe overtuiging**. Dat er een overtuiging is, betekent niet dat er een verandering in houding en gedrag is: *Fake news* en complottheorieën hebben de neiging om te **versterken wat mensen al geloven** (Altay et al., 2023; COMPACT, 2020).

Weg met een aantal vooroordelen over *fake news* en complottheorieën

(3) Bestrijding van *fake news* en complottheorieën vereist **correctie van de informatie en kennis van mensen**

- *Fake news* en complottheorieën neemt toe in **tijden van crisis**. Dit zijn periodes die **negatieve emoties** opwekken, zoals angst, onzekerheid en/of een gevoel van controleverlies.
- Complottheorieën maken **sociale identificatie** met een groep of gemeenschap mogelijk. Complottheorieën ontstaan binnen groepen die betrokken zijn bij **conflicten** met een of meer andere groep(en) (Prooijen & Douglas, 2018).
- Er zijn gemotiveerde toepassingen van *fake news* en complottheorieën **voor politieke doeleinden** – bv. anti-establishment of hyperpartijdig (Altay, 2022). Complottheorieën functioneren als "retorische instrumenten" (COMPACT, 2020) of "politieke propaganda" (Cassam, 2019, geciteerd door Zembylas, 2021)
- Volgens Altay (2022) zijn *fake news* en complottheorieën slechts een "**symptoom**" van een fundamenteeler probleem: **polarisatie** en de **vertrouwenscrisis** in instituties.

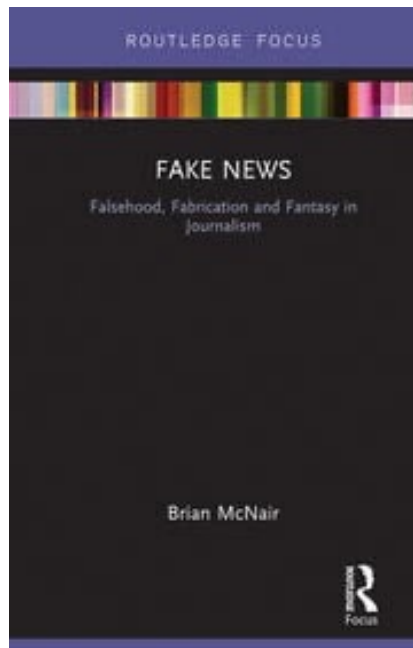
Wat doen we dan?

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(1) "Fake news", "complottheorieën": **categorieën te vermijden**

- Epistemische methoden kunnen als **stigmatiserend/diskwalificerend** worden ervaren door het publiek waarvoor ze bestemd zijn.
- Voor Uscinski en Enders (2022), wanneer we spreken over "complottheorieën", bedoelen we dat het duidelijk is dat het complot niet bestaat. Het complot zou "*self-evidently false* » zijn, maar dat is helemaal niet vanzelfsprekend. De term "complottheorie" is **zeer subjectief**.
- De term "*fake news*" gooit feitelijk onjuiste informatie en informatie waarmee men het niet eens is op één hoop. Voor McNair (2018) is het gebruik van deze term problematisch omdat in een democratie de **vrijheid van meningsuiting** toestaat iedereen om **dingen te zeggen (binnen de wet) waar andere groepen het niet mee eens zijn**. Dit recht moet behouden blijven.

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

“An informed citizenry in a deliberative democratic system requires, well, information that is accurate, honest and true by some commonly accepted criteria. The providers of information – journalists and their organisations – must be trusted, even though many of them will be partisan in various ways. One can read the Times and the Guardian and disagree with an editorial or commentary, but still expect that the news stories contained within are in some meaningful sense objective. The role of objective information in a mediated democracy does not preclude the publication of strong opinions or bias, especially if these characteristics of a particular writer are transparently signalled.” (McNair, 2019, pp.78-79)

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(2) De **dichotomie waar/onwaar overstijgen** om de **ethische en politieke implicaties** te onderzoeken

- Het onderscheid tussen waar en onwaar is **moeilijk te maken** (Uscinski en Enders, 2022): critici van "complottheorieën" worstelen om een objectieve definitie te geven; wat eerst onwaar lijkt, kan in een later stadium waar blijken te zijn; gebrek aan bewijs dat het waar is, betekent niet dat het onwaar is; een complot is per definitie moeilijk te verifiëren.
- Interventies tegen nepnieuws moeten zich richten op de berichten die **misleidend en gevaarlijk** zijn, ongeacht hun mate van waarachtigheid (Altay, 2023).
- Zembylas (2021) stelt **een "ethisch-politieke" benadering** van complottheorieën voor: complottheorieën die **"gevoelig"** zijn in de zin dat ze **aanvallen op grondrechten** (vrijheid, gelijkheid, enz.) kunnen legitimeren. De interventie beoogt de bewustmaking van de gevaren van complottheorieën, zonder van de "waarachtigheid" ervan een centrale en polariserende kwestie te maken.

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(3) Een **beter evenwicht** vinden tussen **inhoudelijke informatie** en het **streven naar zichtbaarheid**

- Burgers bekritiseren de prominente aanwezigheid van "krantenkoppen" in de aandachtseconomie (cf. "clickbait"). Wat wordt bekritiseerd is de verergering van **sensatiezucht**: "intensiteit" wordt verkozen boven "inhoud" (Papacharissi, 2021).
- Burgers problematiseren de dominantie van een commerciële logica van winstgevendheid in de productie van nieuws. Deze kapitalistische logica **schaadt de vertrouwensrelatie** tussen het publiek en de media (Wiard et al., 2022).
- De strijd tegen *fake news* moet bestaan uit **het herstellen van een vertrouwensrelatie** met de traditionele media en officiële bronnen (Acerbi, Altay & Mercier, 2022; Altay, 2022).
- Sociale netwerken kunnen helpen om betrouwbare bronnen en informatie **zichtbaarder of toegankelijker** te maken, maar er is andere **creativiteit** nodig dan gemakkelijk sensatiedenken.

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(4) Negatieve emoties verminderen

- *Fake news* en complottheorieën kunnen worden tegengegaan **door positieve emoties van veiligheid, geruststelling, hoop en/of agency** op te wekken – bv. **oplossingsjournalistiek**.
- **Niet bijdragen tot publieke paniek** over *fake news* en complottheorieën. Mensen waarschuwen voor de alomtegenwoordigheid van *fake news* kan hun vertrouwen in serieuze bronnen en feitelijk correcte informatie verminderen (van der Meer, Hameleers en Ohme (2023). Concreet:
  - Algemene waarschuwingsboodschappen vermijden
  - Geef aanwijzingen over de relatieve prominentie van *fake news* ten opzichte van feitelijk correcte informatie
  - Wijs niet alleen op problematische informatiebronnen, maar benadruk ook informatiebronnen die te vertrouwen zijn

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(5) Een **houding van luisteren en openheid** aanmoedigen en toepassen

- Burgers eisen dat ze **meer inspraak krijgen** en dat er naar hen wordt geluisterd - en **niet alleen tijdens verkiezingen** (Papacharissi, 2021).
- Herken **emoties** beter en gebruik ze als **startpunt voor een kritische en reflectieve weg** – bv. door individuen uit te nodigen de rol van hun emoties in hun relatie tot de wereld en tot anderen in vraag te stellen (Zembylas, 2021).
- Gebruik de **democratische waarden** van luisteren en openheid om mensen afstand te laten nemen van *fake news* en complottheorieën.
- Stel **participatieve** momenten of apparaten voor (zonder te vervallen in "pseudo-participatie").
- **Laat zien** wat instellingen (politiek, media, wetenschap) doen **om kwaliteitswerk te leveren**. Voorbeeld in de journalistiek: INSIDE of RTBF.

Emotionele en relationele uitdagingen centraal stellen in interventies

(6) **Positieve en inclusieve identificaties** bevorderen

- Bij *fake news* en complottheorieën gaat het niet (alleen) om *wat* men weet, maar om **wie men is** - d.w.z. welke positie men inneemt (of wil innemen) in een sociale en politieke ruimte.
- Polarisatiemechanismen kortsluiten door **positieve en inclusieve identificaties**; animositeit en/of woede jegens leden van een andere groep wegnemen.
- Partijdige animositeit kan worden verminderd door te benadrukken **wat sociale en politieke groepen samenbrengt** in plaats van wat hen scheidt (Altay, 2022).
- Tegenberichten geproduceerd **door voormalige leden** van gemeenschappen die actief zijn in het verspreiden van *fake news* en complottheorieën (COMPACT, 2020; Scheule & Krause, 2019).

Enkele nuttige hulpmiddelen

<https://belux.edmo.eu/fr/>

Enkele nuttige hulpmiddelen

BENEDMO - Vlaams-Nederlandse samenwerking tegen desinformatie, voor en door factcheckers, mediaprofessionals, wetenschappers en andere experts → <https://benedmo.eu/>

Central **EDMO** → <https://edmo.eu/>

COST Action Comparative analysis of conspiracy theories in Europe / **COMPACT** - An interdisciplinary and international network to provide a comprehensive understanding of conspiracy theories → <https://conspiracytheories.eu/>

Geselecteerde bibliografische referenties

Altay, S. (2022, May 30). *How Effective Are Interventions Against Misinformation?*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/sm3vk>

Altay, S., Berriche, M., & Acerbi, A. (2023). Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. *Social Media + Society*, 9(1), 1-13. <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>

COMPACT Education Group (2020), *Guide des théories du complot*. Action COST CA15101 Comparative Analysis of Conspiracy Theories. En ligne : <https://conspiracytheories.eu/education/guide-and-recommendations/>

Papacharissi Z. (2021). *After Democracy. Imagining Our Political Future*. New Haven & London : Yale University Press.

Tandoc Jr., E., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018), « Defining ‘Fake News’ », *Digital Journalism*, vol.6, n°2, pp.137-153. DOI: 10.1080/21670811.2017.1360143

Uscinski, J. E., & Enders, A. M. (2022). What is a Conspiracy Theory and Why Does it Matter? *Critical Review*. DOI: 10.1080/08913811.2022.2115668

Wiard, V., Patriarche, G., Dufrasne, M., & Rasquinet, O. (2022). *Théories profanes des troubles info-démocratiques – Résultats préliminaires d’une étude qualitative des publics belges et luxembourgeois. Résumé du livrable 3.2.2*. EDMO BELUX. En ligne: https://belux.edmo.eu/wp-content/uploads/2022/11/Exec-summary-3-2-2_FR.pdf

Zembylas, M. (2021). Moving beyond debunking conspiracy theories from a narrow epistemic lens: ethical and political implications for education. *Pedagogy, Culture & Society*, 1-16. DOI: 10.1080/14681366.2021.1948911